

OCHRONA PRAWNA MAŁOLETNI

w polskim prawie karnym i współpraca szkół z Policją

asp. szt. Marek Maliszewski

Zakład Służby Kryminalnej CSP

Podczas gdy prawa oskarżonych i skazanych powinny być chronione, każde dziecko ma prawo do tego, by jego dobro zostało uwzględnione w pierwszej kolejności.

Wytyczne ONZ¹

Krajowe i międzynarodowe akty prawne chronią szeroko pojęte interesy małoletnich. Są to osoby, których dobro powinno wszystkim przyświecać i których dobro i szczęście wszyscy powinniśmy chronić. Bronić wolności, niewinności i każdego uśmiechu tych, którzy często sami obronić się nie mogą, nie potrafią czy po prostu nie chcą. Niniejszy artykuł jest próbą usystematyzowania tematu dotyczącego małoletnich, nieletnich, ich ochrony prawnej i współpracy w tej dziedzinie szkoły z Policją. W głównej mierze rozważania będą oparte na Kodeksie karnym, Kodeksie postępowania karnego oraz ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich.

Definicje

Zanim przejdziemy do głównego tematu, należy zwrócić uwagę na definicje. Czy małoletni i nieletni to jest to samo? Czy każde dziecko to nieletni? Kogo określimy mianem młodociany?

- Nieletni – zgodnie z przepisami art. 1 § 2 pkt 1 i art. 1 § 1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, to osoba:
 - która nie ukończyła lat 18, a wykazuje przejawy demoralizacji,
 - która dopuściła się czynu karalnego po ukończeniu lat 13, ale nie ukończyła lat 17,
 - względem której zostały orzeczone środki wychowawcze lub poprawcze, nie dłużej niż do ukończenia przez tę osobę lat 21².

- Małoletni – zgodnie z art. 10 § 1 Kodeksu cywilnego pełnoletnim jest ten, kto ukończył lat 18³. W związku z tym małoletnim jest osoba, która nie ukończyła tego wieku, nieposiadająca zdolności do czynności prawnych lub posiadająca je w stopniu ograniczonym. Ponadto zgodnie z art. 10 § 2 Kodeksu cywilnego małoletni uzyskuje również pełnoletność, a tym samym pełną zdolność do czynności prawnych, poprzez zawarcie małżeństwa i nie traci jej w razie unieważnienia małżeństwa⁴. Według Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego taka sytuacja dotyczy tylko kobiet, ale nie wcześniej niż po ukończeniu przez nie 16 lat. Zgody na zawarcie małżeństwa może udzielić tylko sąd opiekuńczy pod dwoma warunkami:
 - musi być ważny powód,
 - z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem założonej rodziny⁵; uzyskanej

w ten sposób pełnoletności nie traci się w razie unieważnienia małżeństwa.

- Młodociany – zgodnie z treścią art. 115 § 10 k.k. to osoba, która w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończyła 21 lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji 24 lat⁶. Natomiast zgodnie z prawem karnym wykonawczym w zakładzie karnym dla młodocianych odbywają karę skazani, którzy nie ukończyli 21 roku życia. W uzasadnionych wypadkach skazany może odbywać karę w tym zakładzie po ukończeniu 21 roku życia⁷.
- Dziecko – zgodnie z Konwencją o prawach dziecka przyjętą przez Polskę w 1991 r. to każda istota ludzka w wieku poniżej osiemnastu lat, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność⁸. Ponadto jako dziecko można rozumieć osobę w wieku niedojrzałości bio-psycho-społecznej, osobę w okresie dojrzewania, będącą w toku rozwoju struktur biologicznych, jak i psychicznych⁹.
- Czyn karalny – wprowadzone w art. 1 § 1 pkt 2 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich pojęcie „czyn karalny” zostało zdefiniowane w art. 1 § 2 pkt 2. Zgodnie z brzmieniem tego przepisu przez czyn karalny należy rozumieć czyn zabroniony przez ustawę jako:
 - a) przestępstwo (art. 1 k.k.), a więc zbrodnia lub występki;
 - b) przestępstwo skarbowe (art. 2 k.k.s.);
 - c) wykroczenie określone w następujących przepisach Kodeksu wykroczeń:
 - art. 50a (posiadanie w miejscu publicznym niebezpiecznych przedmiotów),
 - art. 51 (zakłócenie wybrykami spokoju lub porządku publicznego),
 - art. 69 (niszczenie i uszkodzanie znaków umieszczonych przez organ państwowy),
 - art. 74 (uszkodzenie znaków lub urządzeń zapobiegających niebezpieczeństwu),
 - art. 76 (rzucanie kamieniami w pojazd mechaniczny będący w ruchu),
 - art. 85 (samowolna zmiana znaków lub sygnałów drogowych),
 - art. 87 (prowadzenie pojazdów przez osobę po użyciu alkoholu),
 - art. 119 (kradzież lub przywłaszczenie mienia do określonej wartości),
 - art. 122 (paserstwo mienia o określonej wartości),
 - art. 124 (niszczenie lub uszkodzanie mienia, jeśli szkoda nie przekracza ustalonej w Kodeksie wykroczeń kwoty),
 - art. 133 (spekulacja biletami wstępu),
 - art. 143 (utrudnianie korzystania z urządzeń przeznaczonych do użytku publicznego).
- Demoralizacja – zgodnie z art. 4 § 1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich okolicznościami świadczącymi o demoralizacji nieletniego są w szczególności: naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia

się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo czy udział w grupach przestępczych.

Porównując powyższe definicje, należy wyraźnie zaznaczyć, że w istniejącym stanie prawnym pojęcie nieletniego nie jest tożsame z pojęciem dziecka czy małoletniego, a tym bardziej młodocianego. Zupełnym nieporozumieniem jest zatem zamienne używanie słów „małoletni” i „nieletni”.

Dopuszczalność odpowiedzialności prawnej przez osobę przed ukończeniem 18 roku życia

Zgodnie z regulacją art. 10 § 1 Kodeksu karnego i analogicznymi przepisami Kodeksu wykroczeń (art. 8) i Kodeksu karnego skarbowego (art. 5 § 1) za przestępstwo czy wykroczenie na gruncie powyższych przepisów mogą odpowiadać jedynie osoby, które w chwili popełnienia czynu ukończyły 17 lat. Wynika z tego, że osoba, która ukończyła 17 rok życia, może zostać ukarana za popełnione wykroczenie np. nałożeniem grzywny w drodze mandatu karnego. Tak samo, jeżeli chodzi o popełnienie przestępstwa. Na zasadach Kodeksu karnego za przestępstwo będzie ukarana osoba, która ukończyła 17 rok życia. Są tu jednak pewne wyjątki i odstępstwa. Musimy odnieść się do § 2 art. 10 k.k., zgodnie z którym: „nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego, określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 3 lub 4, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280, może odpowiadać na zasadach zawartych w tym kodeksie, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne”. Zatrzymajmy się przez chwilę nad tym artykułem. Ustawodawca użył tu sformułowania „może”. Nie użyto stwierdzenia „będzie odpowiadał”, „odpowiada”, lecz jedynie zwrot „może”. Małoletni po ukończeniu 15 roku życia może odpowiadać za popełnienie powyższych przestępstw pod pewnymi warunkami:

- 1) jeżeli okoliczności sprawy za tym przemawiają,
- 2) jeżeli stopień rozwoju sprawcy za tym przemawia,
- 3) jeżeli właściwości i warunki osobiste sprawcy za tym przemawiają,
- 4) jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne.

Wynika z tego, że osoba 16-letnia, która dokonała zbrodni zabójstwa, **nie musi, ale może** zostać pociągnięta do odpowiedzialności karnej z Kodeksu karnego. Zatem ustawodawca uzależnia odpowiedzialność karną nie tylko od wieku, ale również od stosowanych poprzednio środków wychowawczych czy poprawczych w stosunku do konkretnego sprawcy. Spójrzmy jeszcze na § 4 art. 10 k.k. Zgodnie z tym paragrafem: „W stosunku do sprawcy, który popełnił występki po ukończeniu lat 17, lecz przed ukończeniem lat 18, sąd zamiast kary stosuje środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli okoliczności sprawy oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają”. Wydaje się, że ustawodawca stosuje tutaj szeroko pojętą i uniwersalną zasadę „dobra dziecka”.

OCHRONA PRAWNA MAŁOLETNI

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że istniejące rozwiązanie jest zgodne z postanowieniami Konwencji o prawach dziecka, która w art. 37 dopuszcza odpowiedzialność karną dzieci, ale zakazuje wymierzania osobom poniżej 18 roku życia kary śmierci lub dożywotniego więzienia bez możliwości warunkowego przedterminowego zwolnienia i nakłada na państwa obowiązek spełnienia podstawowych gwarancji procesowych, jak poszanowanie wrodzonej godności jednostki ludzkiej czy humanitarne traktowanie.

W związku z tym, że w niniejszym artykule nie zajmuję się jedynie odpowiedzialnością karną małoletnich, musimy odnieść się do jeszcze jednego aktu prawnego. Podstawowym aktem dotyczącym nieletnich w polskim porządku prawnym jest ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich. Ustawa ta oparta jest przede wszystkim na elementach wychowawczych i poprawczych, a podstawową zasadą postępowania jest wspomniane już wcześniej dobro dziecka. Artykuł 3 § 1 przedmiotowej ustawy formułuje powszechną dyrektywę odnoszącą się do postępowania w sprawach nieletnich. Nakazuje ona kierować się w sprawie nieletniego przede wszystkim jego dobrem. Dobro nieletniego rozumiane jest tu jako dążenie do osiągnięcia korzystnych zmian w jego osobowości i zachowaniu, co umożliwiłoby rozwój i funkcjonowanie w życiu osobistym i społecznym, zgodnie ze społecznymi oczekiwaniami wobec tej kategorii wiekowej i w okresie dojrzałości¹⁰.

Artykuł 2 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich stanowi, że przewidziane w niej działania należy podejmować w przypadku wykazywania przez nieletniego przejawów demoralizacji lub popełnienia czynu karalnego. Terminy te zostały już wcześniej wyjaśnione. Wynika z tego, że wobec osoby, która nie ukończyła 18 roku życia i narusza zasady współżycia społecznego, popełnia czyn zabroniony, systematycznie uchyla się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używa alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawia nierząd, włóczęgostwo, uczestniczy w grupach przestępczych, wykazuje przejawy demoralizacji, prowadzone jest postępowanie dotyczące zapobiegania i zwalczania demoralizacji. Jeżeli natomiast nieletni pomiędzy 13 a 17 rokiem życia dopuścił się przestępstwa, przestępstwa skarbowego lub jednego z 12 wykroczeń wymienionych w art. 1 § 2 pkt 2, prowadzone będzie wobec niego postępowanie w sprawach o czyny karalne.

Mówiąc o odpowiedzialności prawnej nieletnich, należy wspomnieć o jeszcze jednej rzeczy. Otóż w myśl art. 190 § 1 k.p.k. przed rozpoczęciem przesłuchania należy uprzedzić świadka o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy. W związku z tym osobę, która w momencie przesłuchania ukończyła 17 rok życia, uprzedzamy o **odpowiedzialności karnej** wynikającej z art. 233 § 1 oraz § 1a:

§ 1. Kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8.

§ 1a. Jeżeli sprawca czynu określonego w § 1 zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę z obawy przed odpowiedzialno-

ścią karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższemu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

Jednak gdy świadek nie ukończył 17 lat, należy go uprzedzić, że ponosi **odpowiedzialność prawną** za wyczerpanie znamion art. 233 § 1 i 1a k.k. na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich. Wówczas wobec nieletniego sąd rodzinny może zastosować środki wychowawcze wymienione w art. 6 powyższej ustawy. Na uwagę zasługuje fakt, że wyczerpanie znamion art. 233 § 1 i 1a k.k. przez sprawcę, który nie ukończył 13 lat, jest jedynie przejawem demoralizacji, ale w sytuacji popełnienia tego przestępstwa przez nieletniego między 13 a 17 rokiem życia jest czynem karalnym. Trzeba też pamiętać, że warunkiem odpowiedzialności za czyn z art. 233 § 1 i 1a k.k. jest to, aby przyjmujący zeznanie, postępując w zakresie swoich uprawnień, uprzedził zeznającego o odpowiedzialności karnej za zeznanie nieprawdy lub zatajenie prawdy.

Ochrona małoletnich

Omawiając ochronę małoletnich, warto odwołać się do treści art. 171 § 3 k.p.k. mówiącego o tym, że jeżeli osoba przesłuchiwana nie ukończyła 15 roku życia, czynności z jej udziałem powinny być, **w miarę możliwości**, przeprowadzone w obecności przedstawiciela ustawowego lub faktycznego opiekuna, chyba że dobro postępowania stoi temu na przeszkodzie¹¹. Mówiąc o ochronie małoletnich świadków, należy wspomnieć o przynajmniej trzech artykułach z k.p.k., tj. art. 185a, art. 185b oraz art. 360.

Art. 185a k.p.k.:

§ 1. W sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w rozdziałach XXIII, XXV i XXVI Kodeksu karnego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, przesłuchuje się w charakterze świadka tylko wówczas, gdy jego zeznania mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, i tylko raz, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania, lub żąda oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego.

§ 2. Przesłuchanie przeprowadza sąd na posiedzeniu z udziałem biegłego psychologa niezwłocznie, nie później niż w terminie 14 dni od dnia wpływu wniosku. Prokurator, obrońca oraz pełnomocnik pokrzywdzonego mają prawo wziąć udział w przesłuchaniu. Osoba wymieniona w art. 51 § 2 lub osoba pełnoletnia wskazana przez pokrzywdzonego, o którym mowa w § 1, ma prawo również być obecna przy przesłuchaniu, jeżeli nie ogranicza to swobody wypowiedzi przesłuchiwanego. Jeżeli oskarżony zawiadomiony o tej czynności nie posiada obrońcy z wyboru, sąd wyznacza mu obrońcę z urzędu.

§ 3. Na rozprawie głównej odtwarza się sporządzony zapis obrazu i dźwięku przesłuchania oraz odczytuje się protokół przesłuchania.

§ 4. W sprawach o przestępstwa wymienione w § 1 małoletniego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się w warunkach określonych w § 1–3, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że przesłucha-

nie w innych warunkach mogłoby wywrzeć negatywny wpływ na jego stan psychiczny. W takim wypadku przepisu art. 185c nie stosuje się.

Rozdziały, o których mowa w art. 185a k.p.k., to: XXIII – przestępstwa przeciwko wolności, XXV – przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, XXVI – przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece. Trzeba wyraźnie podkreślić, że przepis ten dotyczy tylko szczególnej grupy pokrzywdzonych, tj. osób, które w chwili przesłuchania nie ukończyły 15 roku życia. Opierając się na postanowieniu Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 2020 r., należy stwierdzić, że: „przepis art. 185a § 1 k.p.k. jest wyrazem szczególnej ochrony małoletniego pokrzywdzonego, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, przed tzw. wtórną wiktymizacją (w sprawach o przestępstwa przeciwko wolności, wolności seksualnej i obyczajności oraz przeciwko rodzinie i opiece), a zawarte w tym przepisie zastrzeżenie jednokrotnego przesłuchania pokrzywdzonego świadczy o woli ustawodawcy, by odstępować od tej zasady absolutnie **wyjątkowo** (...) Choć nie ulega wątpliwości, że nieuwzględnienie żądania oskarżonego o ponowne przesłuchanie pokrzywdzonych stanowi ograniczenie jego prawa do obrony, to jednak z uwagi na charakter spraw objętych regulacją art. 185a § 1 k.p.k. konieczne jest ważenie konkurencyjnych dóbr, które w zależności od decyzji Sądu odnośnie przeprowadzenia takiego dowodu, z całą pewnością zostaną naruszone”¹².

Art. 185b k.p.k.:

§ 1. W sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w rozdziałach XXV i XXVI Kodeksu karnego świadka, który w chwili przesłuchania nie ukończył 15 lat, przesłuchuje się w warunkach określonych w art. 185a § 1–3, jeżeli zeznania tego świadka mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy.

§ 2. W sprawach o przestępstwa wymienione w § 1 małoletniego świadka, który w chwili przesłuchania ukończył 15 lat, przesłuchuje się w trybie określonym w art. 177 § 1a, gdy zachodzi uzasadniona obawa, że bezpośrednio obecność oskarżonego przy przesłuchaniu mogłaby oddziaływać krępująco na zeznania świadka lub wywierać negatywny wpływ na jego stan psychiczny.

§ 3. Przepisów § 1 i 2 nie stosuje się do świadka współdziałającego w popełnieniu czynu zabronionego, o który toczy się postępowanie karne, lub świadka, którego czyn pozostaje w związku z czynem, o który toczy się postępowanie karne.

Artykuł 185a § 1–3 k.p.k. mówi o **pokrzywdzonym małoletnim**, który w chwili przesłuchania w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w rozdziałach XXIII, XXV i XXVI Kodeksu karnego nie ukończył 15 lat, natomiast art. 185b § 1 k.p.k. mówi o **świadku małoletnim**, który w chwili przesłuchania w sprawach o przestępstwa popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej lub określone w rozdziałach XXV i XXVI Kodeksu karnego nie ukończył 15 lat. Art. 185b mówi o **powtórny przesłuchaniu** małoletniego, mimo że art. 185a nakazuje jednorazowe przesłuchanie małoletniego.

Zasada przyjęta w art. 185a § 1 k.p.k. nie ma charakteru bezwzględnego. Dopuszczalne jest powtórne przesłucha-

nie małoletniego pokrzywdzonego, który nie ukończył 15 roku życia w dwóch ściśle określonych wypadkach. Po pierwsze, jeżeli wyjdą na jaw istotne okoliczności, których wyjaśnienie wymaga ponownego przesłuchania pokrzywdzonego małoletniego. Po drugie natomiast, gdy zażąda tego sam oskarżony, który nie miał obrońcy w czasie pierwszego przesłuchania pokrzywdzonego.

Art. 360 § 1 pkt 2 k.p.k.:

§ 1. Sąd może wyłączyć jawność rozprawy w całości albo w części:

1) jeżeli jawność mogłaby:

- wywołać zakłócenie spokoju publicznego,
- obrażać dobre obyczaje,
- ujawnić okoliczności, które ze względu na ważny interes państwa powinny być zachowane w tajemnicy,
- naruszyć ważny interes prywatny;

2) jeżeli choćby jeden z oskarżonych jest nieletni lub na czas przesłuchania świadka, który nie ukończył 15 lat.

Następną regulacją dotyczącą ochrony małoletnich jest art. 360 § 1 pkt 2 k.p.k., przewidujący możliwość wyłączenia jawności rozprawy na czas przesłuchania świadka, który nie ukończył 15 lat. Przepis ten nakłada na sąd konieczność traktowania świadka, który nie ukończył 15 roku życia, w sposób szczególny. Niezmiernie ważne jest tu indywidualne potraktowanie każdego przypadku. Oprócz sądu, który może podjąć decyzję o wyłączeniu jawności z urzędu, taką potrzebę może zasygnalizować osoba towarzysząca małoletniemu w trakcie przesłuchania.

Należy zwrócić jeszcze uwagę na uregulowania zawarte w art. 147 § 2a k.p.k., który brzmi: „Przesłuchanie pokrzywdzonego, o którym mowa w art. 185a i art. 185c, oraz świadka, o którym mowa w art. 185b, utrwała się za pomocą urządzenia rejestrującego obraz i dźwięk”. Unormowanie to ma szczególne znaczenie dla rzeczywistego wprowadzenia w życie wspomnianej już wcześniej zasady jednorazowego przesłuchania.

Należy wyraźnie podkreślić, że dla prawidłowego funkcjonowania zasady jednorazowego przesłuchania niezbędne są następujące okoliczności:

- przesłuchanie dziecka powinno się odbyć w miarę możliwości w obecności obrońcy oskarżonego,
- należy przygotować materiał dowodowy w taki sposób, aby przesłuchanie mogło być pełne,
- należy zadbać o aktywny udział psychologa, nie tylko w przesłuchaniu, ale również w przygotowaniu dziecka do tej czynności,
- konieczne trzeba zwrócić uwagę na rejestrację przesłuchania za pomocą zapisu dźwiękowego i dążenie do tego, aby utrwalić przesłuchanie dziecka również za pomocą urządzeń rejestrujących obraz,
- należy zadbać o wyznaczenie do przesłuchania sędziego, który będzie następnie rozpoznawał sprawę.

Przesłuchanie małoletniego rodzi wiele różnych problemów. Małoletni bywa cennym świadkiem, dostarczającym materiał dowodowy, jeżeli zostanie przesłuchany w sposób odpowiedni do jego wieku i etapu rozwoju czy rodzaju osobowości. Przyjęcie właściwej taktyki przesłuchania umożliwi uzyskanie szczerych zeznań i prawdziwych informacji.

OCHRONA PRAWNA MAŁOLETNI

Ważną kwestią jest poznanie małoletniego przed rozpoczęciem właściwego przesłuchania. Przygotowując się do przesłuchania, należy zebrać możliwie jak najwięcej informacji o małoletnim. Na przesłuchanie można zdecydować się tylko wówczas, gdy na tę czynność przewidziano odpowiednią ilość czasu. Etap wstępnej rozmowy powinien doprowadzić do rzeczywistego nawiązania kontaktu przesłuchującego z małoletnim. Przesłuchujący musi dostosować swoje słownictwo do poziomu intelektualnego małoletniego. Niekiedy wymaga to dokładnego opracowania zwrotów językowych, które z jednej strony są zrozumiałe dla przesłuchiwanego, a z drugiej strony zachowują sens prawniczy. Z uwagi na to, że relacja spontaniczna u małoletniego często rozwija się powoli i z oporem, nie należy go ponaglać, lecz okazać zainteresowanie i zachęcać do wypowiedzi. Nie wolno okazywać zniecierpliwienia, nieufności, ironii czy irytacji. Tym bardziej nie wolno małoletniemu grozić czy zadawać pytań sugerujących. Pytania należy formułować w sposób zrozumiały, a trudniejsze słowa zastępować lub uzupełniać opisem. W trakcie przesłuchania należy starać się o utrzymanie atmosfery zaufania i braku skrępowania ze strony przesłuchiwanego.

Należy też w odpowiedni sposób zaprotokołować zeznania małoletniego. W szczególności nie można opisowego stylu relacji przekształcać w protokole na syntezę niezrozumiałe dla zeznającego bądź będące wynikiem interpretacji lub wybiórczego kojarzenia faktów przez przesłuchującego. Małoletniemu trzeba wyjaśnić, dlaczego spisuje się protokół i jakie jest jego znaczenie w prowadzonych czynnościach dowodowych. Protokół powinien zawierać w dosłownym brzmieniu treść pytań kierowanych do dziecka po to, aby osoby zapoznające się z nim mogły ocenić, czy pytanie było właściwie sformułowane.

Jeżeli osoba przesłuchiwana nie ukończyła 15 lat, czynności z jej udziałem powinny być, w miarę możliwości, przeprowadzone w obecności przedstawiciela ustawowego lub faktycznego opiekuna, chyba że dobro postępowania stoi temu na przeszkodzie (art. 171 § 3 k.p.k.). Przesłuchanie powinno być, w miarę możliwości, prowadzone w pomieszczeniach przystosowanych do tego rodzaju czynności.

W związku z tym, co już powiedziano do tej pory, nie powinno być wątpliwości, że przesłuchanie małoletniego nie jest łatwe. Wymaga ono wiedzy o jego rozwoju w wielu wymiarach – poznawczym, emocjonalnym, motywacyjnym i społecznym. Wymaga też wzajemnej współpracy sądów, prokuratury, Policji, szkoły i zrozumienia, że prawa dziecka, szczególnie dziecka skrzywdzonego, powinny być zawsze stawiane na pierwszym miejscu. Duża odpowiedzialność ciąży na policjantach z zespołów ds. nieletnich i patologii.

Współpraca szkoły z Policją

Przejdziemy teraz do tematu, który już został zasygnalizowany, mianowicie do współpracy szkoły z Policją w zakresie ochrony małoletniego. Potrzebne jest zaangażowanie różnych podmiotów odpowiedzialnych za zwalczanie patologii społecznej, a zwłaszcza zaangażowanie szkoły i Policji. W związku z tym osoby odpowiedzialne za edukację małoletnich coraz częściej biorą pod uwagę to wyzwanie, próbując nie tylko ocenić aktualny stan działań prewencyjnych, ale

również wypracować regulacje prawne i wytyczne dotyczące tej współpracy. Dlaczego więc szkoła powinna współpracować z Policją w zakresie przeciwdziałania demoralizacji młodego pokolenia oraz na czym ta współpraca ma polegać? Szkoła, jako organ oświatowy i samorządowy zajmujący się kształceniem i wychowaniem dzieci i młodzieży, jest zobowiązana do reagowania na oznaki niepokojących zachowań małoletnich. Jest więc zobowiązana do realizacji działań, które ograniczają i eliminują społeczne i kryminogenne zachowania uczniów. Każda szkoła jest zobowiązana do określenia różnych form oddziaływań wychowawczych. Wśród planowanych działań należy uwzględnić spotkania profilaktyczne uczniów z funkcjonariuszami Policji czy spotkania nauczycieli z rodzicami z udziałem policjantów. Na szczególną uwagę zasługują zadania związane z działaniami interwencyjnymi. Polegają one na powiadomieniu rodziców i Policji w sytuacjach kryzysowych, w szczególności gdy młodzież używa, środków odurzających, substancji psychotropowych czy nowych substancji psychoaktywnych albo je posiada lub rozprowadza.

W praktyce szkoły określają szczegółowe procedury tej współpracy. Zwracają przy tym uwagę na konieczność informowania wychowawcy klasy, pedagoga szkolnego i dyrektora o zaistniałej sytuacji, wezwania do szkoły rodziców lub opiekunów prawnych ucznia i przeprowadzenia z nimi rozmowy. W przypadku potwierdzenia informacji – na konieczność zobowiązania ucznia do zaniechania negatywnego postępowania, zobowiązania rodziców do nadzoru nad dzieckiem, zaproponowania rodzicom pomocy psychologa czy terapeuty. Trzeba tu spojrzeć na inny problem: co zrobić, jeżeli rodzice systematycznie odmawiają współpracy ze szkołą, a uczeń nadal wykazuje przejawy demoralizacji? Jedynym wyjściem jest zwrócenie się do właściwej miejscowo jednostki Policji lub bezpośrednio do właściwego miejscowo sądu rodzinnego i nieletnich. W ramach współpracy szkoły z Policją pracownicy szkoły wspólnie z dzielnicowymi oraz policjantami zespołów ds. nieletnich i patologii powinni ustalić zasady wzajemnych kontaktów, by móc na bieżąco wymieniać informacje między sobą i rozwiązywać problemy dotyczące bezpieczeństwa i dobra uczniów. Współpraca ta może polegać m.in. na inspirowaniu nauczycieli i rodziców do działań o charakterze profilaktyczno-wychowawczym. Warto w tym miejscu wspomnieć o udziale Policji w dyskusjach panelowych i spotkaniach informacyjnych organizowanych dla młodzieży na terenie szkół. Policjanci mogą również uczestniczyć w radach pedagogicznych i spotkaniach dla rodziców poświęconych problematyce zagrożeń związanych z przestępczością wśród młodzieży oraz przeciwdziałania demoralizacji uczniów.

Kwestią najważniejszą we współpracy szkoły z Policją są właśnie spotkania profilaktyczne dla uczniów na terenie szkoły z udziałem policjantów. Warto przy tym uwzględnić aktualne problemy dotyczące między innymi: odpowiedzialności prawnej nieletnich za popełniane czyny karalne, prawnych aspektów narkomanii, przemocy, agresji, mobbingu, nierealizowania obowiązku szkolnego oraz cyberprzestępczości. Warto dodać, że nauczyciele policyjni Centrum Szkolenia Policji w Legionowie z dużym zaangażowaniem uczestniczą w takich spotkaniach i prelekcjach na terenie szkół powiatu legionowskiego.

Procedury postępowania nauczycieli w sytuacjach zagrożenia dzieci i młodzieży demoralizacją i przestępczością

Sytuacje, kiedy małoletni są zagrożeni demoralizacją i przestępczością, występowały i niestety wciąż występują w polskich szkołach. Nauczyciele nie mogą więc pozostać bezczynni w takich sytuacjach. Ich zadaniem jest reagowanie na wszelkie niepokojące sygnały. W każdej takiej sytuacji mogą i powinni zwrócić się o pomoc do Policji. Niżej zostały opisane procedury, jak ma zareagować nauczyciel, wychowawca czy dyrektor szkoły, gdy widzi przejaw demoralizacji ucznia czy ma informację o popełnieniu przez niego czynu karalnego. Procedury te zostały opisane i opracowane przez Ośrodek Rozwoju Edukacji w Warszawie i są następujące:

I. W przypadku uzyskania informacji, że uczeń, który nie ukończył 18 lat, używa alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawia nierząd bądź przejawia inne zachowania świadczące o demoralizacji, należy podjąć następujące kroki:

- 1) nauczyciel przekazuje uzyskaną informację wychowawcy klasy;
- 2) wychowawca informuje o fakcie pedagoga/psychologa szkolnego i dyrektora szkoły;
- 3) wychowawca wzywa do szkoły rodziców (prawnych opiekunów) ucznia i przekazuje im uzyskaną informację; przeprowadza rozmowę z rodzicami oraz uczniem w ich obecności; w przypadku potwierdzenia informacji zobowiązuje ucznia do zaniechania negatywnego postępowania, rodziców zaś bezwzględnie do szczególnego nadzoru nad dzieckiem; w toku interwencji może zaproponować rodzicom skierowanie dziecka do specjalistycznej placówki i udział w programie terapeutycznym;
- 4) jeżeli rodzice odmawiają współpracy lub nie stawiają się do szkoły, a nadal z wiarygodnych źródeł napływają informacje o przejawach demoralizacji ich dziecka, dyrektor szkoły pisemnie powiadamia o zaistniałej sytuacji sąd rodzinny lub Policję;
- 5) podobnie w sytuacji, gdy szkoła wykorzysta wszystkie dostępne jej środki oddziaływań wychowawczych (rozmowę z rodzicami, ostrzeżenie ucznia, spotkania z pedagogiem, psychologiem itp.), a ich zastosowanie nie przynosi oczekiwanych rezultatów, dyrektor szkoły powiadamia sąd rodzinny lub Policję; dalszy tok postępowania leży w kompetencjach tych instytucji;
- 6) jeżeli zachowania świadczące o demoralizacji przejawia uczeń, który ukończył 18 lat, a nie jest to udział w działalności grup przestępczych czy popełnienie przestępstwa, to postępowanie nauczyciela powinno być określone przez wewnętrzny regulamin szkoły;
- 7) w przypadku uzyskania informacji o popełnieniu przez ucznia, który ukończył 17 lat, przestępstwa ściąganego z urzędu lub jego udziału w działalności grup przestępczych, zgodnie z art. 304 § 2 Kodeksu postępowania karnego dyrektor szkoły jako przed-

stawiciel instytucji jest obowiązany niezwłocznie zawiadomić o tym prokuratora lub Policję.

II. W przypadku gdy nauczyciel podejrzewa, że na terenie szkoły znajduje się uczeń będący pod wpływem alkoholu lub narkotyków, powinien podjąć następujące kroki:

- 1) powiadamia o swoich przypuszczeniach wychowawcę klasy;
- 2) odizolowuje ucznia od reszty klasy, ale ze względów bezpieczeństwa nie pozostawia go samego; stwarza warunki, w których nie będzie zagrożone jego życie ani zdrowie;
- 3) wzywa lekarza w celu stwierdzenia stanu trzeźwości lub odurzenia, ewentualnie udzielania pomocy medycznej;
- 4) zawiadamia o tym fakcie dyrektora szkoły oraz rodziców/opiekunów, których zobowiązuje do niezwłocznego odebrania ucznia ze szkoły; gdy rodzice/opiekunowie odmówią odebrania dziecka, o pozostaniu ucznia w szkole czy przewiezieniu do placówki służby zdrowia albo przekazaniu go do dyspozycji funkcjonariuszy Policji decyduje lekarz, po ustaleniu aktualnego stanu zdrowia ucznia i w porozumieniu z dyrektorem szkoły/placówki;
- 5) dyrektor szkoły zawiadamia najbliższą jednostkę Policji, gdy rodzice ucznia będącego pod wpływem alkoholu odmawiają przyjęcia do szkoły, a jest on agresywny bądź swoim zachowaniem daje powód do zagrożenia albo zagraża życiu lub zdrowiu innych osób;
- 6) w przypadku stwierdzenia stanu nietrzeźwości Policja ma możliwość przewiezienia ucznia do izby wytrzeźwień albo do policyjnych pomieszczeń dla osób zatrzymanych – na czas niezbędny do wytrzeźwienia (maksymalnie do 24 godzin); o fakcie umieszczenia zawiadamia się rodziców/opiekunów oraz sąd rodzinny, jeżeli uczeń nie ukończył 18 lat;
- 7) jeżeli powtarzają się przypadki, w których uczeń (przed ukończeniem 18 lat) znajduje się pod wpływem alkoholu lub narkotyków na terenie szkoły, to dyrektor szkoły ma obowiązek powiadomienia o tym Policji lub sądu rodzinnego;
- 8) spożywanie alkoholu na terenie szkoły przez ucznia, który ukończył 17 lat, stanowi wykroczenie z art. 43¹ ust. 1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi; należy o tym fakcie powiadomić Policję; dalszy tok postępowania leży w kompetencji tej instytucji.

III. W przypadku gdy nauczyciel znajduje na terenie szkoły substancję przypominającą wyglądem narkotyków, powinien podjąć następujące kroki:

- 1) nauczyciel, zachowując środki ostrożności, zabezpiecza substancję przed dostępem do niej osób niepowołanych oraz ewentualnym jej zniszczeniem do czasu przyjazdu Policji, próbuje (o ile to jest możliwe w zakresie działań pedagogicznych) ustalić, do kogo znaleziona substancja należy;
- 2) powiadamia o zaistniałym zdarzeniu dyrektora szkoły, wzywa Policję;

OCHRONA PRAWNA MAŁOLETNI

- 3) po przyjeździe Policji niezwłocznie przekazuje zabezpieczoną substancję i informuje o szczegółach zdarzenia.
- IV. W przypadku gdy nauczyciel podejrzewa, że uczeń posiada przy sobie substancję przypominającą narkotyk, powinien podjąć następujące kroki:
- 1) nauczyciel w obecności innej osoby (wychowawcy, pedagoga, dyrektora itp.) ma prawo żądać, aby uczeń przekazał mu tę substancję, pokazał zawartość torby szkolnej oraz kieszeni (we własnej odzieży), ewentualnie innych przedmiotów budzących podejrzenie co do ich związku z poszukiwaną substancją; nauczyciel nie ma prawa samodzielnie wykonać czynności przeszukania odzieży ani plecaka ucznia – jest to czynność zastrzeżona wyłącznie dla Policji;
 - 2) o swoich spostrzeżeniach powiadamia dyrektora szkoły oraz rodziców/opiekunów ucznia i wzywa ich do natychmiastowego stawienia;
 - 3) w przypadku gdy uczeń mimo wezwania odmawia przekazania nauczycielowi substancji i pokazania zawartości plecaka, dyrektor szkoły wzywa Policję, która przeszukuje odzież i przedmioty należące do ucznia oraz zabezpiecza znalezione substancję i zabiera ją do ekspertyzy;
 - 4) jeżeli uczeń wyda substancję dobrowolnie, nauczyciel, po odpowiednim zabezpieczeniu, zobowiązany jest bezzwłocznie przekazać ją do jednostki Policji; wcześniej próbuje ustalić, w jaki sposób i od kogo uczeń nabył substancję; całe zdarzenie nauczyciel dokumentuje, sporządzając możliwie dokładną notatkę z ustaleń wraz ze swoimi spostrzeżeniami.
- V. Postępowanie wobec ucznia – sprawcy czynu karalnego lub przestępstwa:
- 1) niezwłoczne powiadomienie dyrektora szkoły;
 - 2) ustalenie okoliczności czynu i ewentualnych świadków zdarzenia;
 - 3) przekazanie sprawcy (o ile jest znany i przebywa na terenie szkoły) dyrektorowi szkoły lub pedagogowi szkolnemu pod opiekę;
 - 4) powiadomienie rodziców ucznia – sprawcy;
 - 5) niezwłoczne powiadomienie Policji w przypadku, gdy sprawa jest poważna (rozbój, uszkodzenie ciała itp.) lub sprawca nie jest uczniem szkoły i jego tożsamość nie jest nikomu znana;
 - 6) zabezpieczenie ewentualnych dowodów przestępstwa i przekazanie ich Policji (np. sprawca rozboju na terenie szkoły używa noża i uciekając, porzuca go, lub jakiś przedmiot pochodzący z kradzieży).
- VI. Postępowanie nauczyciela wobec ucznia, który stał się ofiarą czynu karalnego:
- 1) udzielenie pierwszej pomocy przedmedycznej bądź zapewnienie jej udzielenia poprzez wezwanie lekarza, w przypadku kiedy ofiara doznała obrażeń;
 - 2) niezwłoczne powiadomienie dyrektora szkoły;
 - 3) powiadomienie rodziców ucznia;
 - 4) niezwłoczne wezwanie Policji, w przypadku kiedy istnieje konieczność profesjonalnego zabezpieczenia śladów przestępstwa, ustalenia okoliczności i ewentualnych świadków zdarzenia¹³.

PODSUMOWANIE

Artykuł jest próbą usystematyzowania zagadnienia i procedur związanych z postępowaniem w sprawach nieletnich. Podane zostały definicje: małeletni, nieletni, młodociany, dziecko, demoralizacja, czyn karalny. Następnie skupiono się na ochronie prawnej małeletniego, jaka jest przewidziana w Kodeksie postępowania karnego. Ostatnim zagadnieniem, jakie autor przedstawił w pracy, jest współpraca szkoły z Policją w zakresie ochrony dziecka. Ponadto zostały zaprezentowane procedury postępowania nauczycieli w sytuacjach związanych z demoralizacją młodzieży czy popełnienia przez ucznia czynu karalnego.

- ¹ Aneks do Rezolucji Rady Gospodarczej i Społecznej ONZ nr 2005/20 („Wytyczne dotyczące postępowania w sprawach karnych z udziałem dzieci”), przyjętej 22 lipca 2005 r.
- ² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2018 r. poz. 969).
- ³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. z 2020 r. poz. 1740, z późn. zm.).
- ⁴ Tamże.
- ⁵ Art. 10 § 1 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. z 2020 r. poz. 1359).
- ⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. z 2021 r. poz. 2345, z późn. zm.).
- ⁷ Art. 84 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2021 r. poz. 53, z późn. zm.).
- ⁸ Art. 1 Konwencji o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).
- ⁹ A. Grześkowiak, *Pojęcie dziecka w prawie karnym*, w: *Prawo karne w ochronie praw dziecka*, red. A. Grześkowiak, I. Zgoliński, Bydgoszcz 2018.
- ¹⁰ J. Kudrelek, *Postępowania szczególne w procesie karnym. Postępowanie w sprawach nieletnich*, Szczytno 2009, s. 113–114.
- ¹¹ Art. 171 § 3 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2021 r. poz. 534, z późn. zm.).
- ¹² Postanowienie SN – Izba Karna z dnia 13.02.2020 r., IVKK599/18, opublikowano „Prokuratura i Prawo” 2020/9/13.
- ¹³ Procedury postępowania nauczycieli w sytuacjach zagrożenia dzieci i młodzieży demoralizacją i przestępczością, opracowanie: Dorota Macander, na podstawie Programu Zapobiegania Niedostosowaniu Społecznemu i Przestępczości Wśród Dzieci i Młodzieży Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji na lata 2003–2013, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2016.

Summary

Legal protection of minors in the Polish criminal law and cooperation of schools with the Police

The article is an attempt to systematize the issue and procedures concerning proceedings in the juvenile cases. There have been presented the following terms: "minor", "juvenile", "the child", "demoralization", "criminal act". The next part focuses on the legal protection of minors, which is provided in the Code of Criminal Procedure. The last topic presented by the author is the cooperation between schools and the Police in the process of child's upbringing. Moreover, there have been depicted the procedures of teacher's conduct in the situations related to demoralisation of the youth or committing a criminal act by a school student.

Tłumaczenie: Katarzyna Olbryś